

Works of Thomas Hill Green. Vol. I. London, Longmans, Green, and Co. 1885. 541. l.

A mult századbeli angol philosophiának, ha számba nem vesszük a deistákat, három vezéralakja van: Locke, Berkeley és Hume. Locke az ismeretani kérdéseket pszichológiai kérdésekkel hozta kapcsolatba, philosophiáját pszichológiai criticismusnak nevezhetni legilletékesebben. A Locke által megindított mozgalmat folytatta Berkeley, de még inkább Hume. Midőn Locke azon tételből indult ki, hogy az anyagi tárgyakat, a külvilágot nem közvetlenül ismerjük meg, hanem csak a ránk történt benyomások és az ezekből származó «ideák» közvetítésével, akkor Berkeley egy lépéssel tovább ment és tagadta, hogy egyáltalában létezik a szellemen kívül olyasmi, mi az anyagnak — abstracte véve e szót — megfelelne.

Bármikor tekintünk ismereteinkre, mindig csak (benyomásokra) ideákra akadunk, ismeretünk egyedüli adottja. Hume pedig a szellemet magát érzetek, illetőleg benyomások és ideák szövetére bontotta fel és a philosophia phaenomenológiává vált — véve e szót a legszigorúbb értelemben, hogy t. i. a phaenomeneknek nem felel meg valami noumenon.

A philosophia ezen eredménye ellen lépett fel az u. n. skót philosophia, melynek legkiválóbb képviselői — számba nem véve a másodrendű alakokat — Reid, Dugald, Stewart, Brown és a leg tudósabb köztük William Hamilton. Ismeretes, hogy a skót philosophia a «Common Sense» philosophiája. Reidnél e kifejezésnek eleinte igen laza és változó értelme van, míg végre a «Common Sense» alatt azt a képességet értette, hogy ismeretünket bizonyos eredeti, be nem bizonyított, intuitív itéletekre kell építenünk s onnan kell a többit leszármaztatnunk. Brown-ról és Reid-ről mondja Stuart Mill: He thought, that certain sensations, irresistibly, and by a law of our nature, suggest, without any process of reasoning, and without the intervention of any *tertium quid*, the notion of something external, and an invincible belief in its real existence. (An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy. 187. l.). Valjon mennyire és mire terjed a külső világnak e közvetlen megismerése, mely ellentállhatlan, intuitív módon keletkezik bennünk, abban különböznek az egyes philosophusok; sőt Hamilton philosophiájának azon tétele, hogy ismeretünk viszonylagos (the relativity

of human knowledge) egyáltalában nem egyeztethető össze a «Common sense» philosophiájának e fejlődésével.

A módszer a skót philosophusoknál az volt, hogy öntudatuknak adott tényeit magukba való tekintéssel észlelték és elemezni iparkodtak. Stuart Mill azt «introspectiv method»-nak nevezi. Victor Cousin, ki sok tekintetben híve a skót philosophiának, e dologról következőleg szól: «La question de l'état *présent* de nos idées et celle de leur origine sont donc deux questions distinctes, et toutes deux nécessaires pour constituer une psychologie complète. *Mais par où doit-on commencer? Faut-il commencer par reconnaître les caractères actuels de nos idées ou par rechercher leur origine?*» (Philosophie de Locke. 6. kiad. 85. l. par Victor Cousin). A skótok követve az «introspective method»-et, vizsgálatukat megkezdették par reconnaître les caractères *actuels* de nos idées — az újabbkori angol associationalista iskola hívei, kik Stuart Mill kifejezése szerint a «psychological method»-et követik «par rechercher leur origine.»

Az angol associationalista iskola vizsgálatának fősúlyát a képzetársu'ásokra fektette. Az associatio törvényeit már Hobbes és Locke kezdette vizsgálni, nagyobb súlyt fektetett rájuk Hartley és Hume, de a philosophiai problémák megoldására kiválóan alkalmazta James Mill; az «Analysis of the Phenomena of the Human Mind» című műve alapvető művé fejlődött ki. James Mill fia John Stuart Mill sok tekintetben csak atyja nyomdokain haladt tovább. Az associatio által több «idea» annyira összeforrt, hogy ezen összeforrt egész egyszerűnek látszik és az éles vizsgálódás sem képes az elemeket ezen egészből kifejteni. Ez az oly nevezetessé vált «inseparable association» elmélet. E tant tovább fejtették: John Stuart Mill, Alexander Bain, Herbert, Spencer és többen.

E században az idegen nemzetek philosophiája is hatott az angol tudósokra. Már William Hamilton, William Whewell műveiben található Kantféle eszméket, John Stuart Mill és H. G. Lewes sokat vett át Comte-tól, Morelly lélektanát Herbart tanai szerint írta meg, újabb időben pedig Hegel talál többé-kevésbé hívekre.

Mostanában úgy látszik a legbefolyásosabb angol bölcselő Herbert Spencer, ki a fejlődés elvét teszi philosophiájának alapjául.

T. H. Green, kinek munkáját tüzetesebben akarom ismertetni, leginkább Hegel követője. T. H. Green született 1836-ban Birkinben Yorkshireben. Mint tanár az oxfordi egyetemen működött.

1874-ben adta ki T. H. Grose-vel együtt David Hume összes philosophiai műveit és nevezetes bevezetést irt e kiadáshoz. Utolsó műve, mely többféle eszmeeserére adott alkalmat «Prologomena to Ethics» czimű műve volt. Meghalt 1882. márcz. hó 26-án (L. Mind. 1882. 457. l.). Halála után jelent meg összes műveinek I. kötete. Tartalma azon híres bevezetés, melyet Hume összes művei kiadásához irt, továbbá két czikk, mely a Contemporary Review-ban megjelent: 1. Mr. Spencer on the relation of subject and object. 2. Mr. Spencer on the independence of matter. 3. Mr. Lewes' account of experience. 4. Mr. Lewes account of the «Social medium.»

Szerző támadásait leginkább a «Treatise of Human Nature» ellen intézi, melyről Hume maga mondja: the juvenile work, which the Author never acknowledged . . . Henceforth the Author desires, that the following Pieces (t. i. An enquiry concerning Human understanding) *may alone be regarded* as containing his philosophical sentiments and principles. Szerző támadásait tehát olyan mű ellen intézi, melyről Hume maga mondja, hogy azt fiatal korában elharmarkodva irta, hogy az nem tartalmazza philosophiai *végleges* megállapodásait. E körülmény a támadásoknak értékét mindenestre sok tekintetben leszállítja. Mielőtt Green Hume művét bonczolja, még megelőzőleg Locke híres művéről szól és Berkeleyről, még pedig kimerítőleg. Green művének olvasása nem könnyű és kellemes feladat, mert eljárása az, hogy egyes mondatokat kikap, azokat a megbirált műnek más mondataival összeveti és a netaláni ellenmondásokat e mondatok közt feltünteti. Azt nem teszi, hogy a szóban forgó philosophus nézeteit egyhuzamban, objective és systematice kifejtené és az így előadott rendszerben az ellentmondásokat utólag megvilágítaná, mi nézetem szerint a műnek előnyére vált volna. A mű azonban mély gondolkodóra vall, az olvasót kényszeríti, hogy eszét összeszedje, és bárkicsoda olvassa Green művét, csak haszonnal teszi azt.

Nézete szerint az angol philosophia Hume óta a metaphysikában, mely a philosophiának leglényegesebb része, haladást nem tett. Minden ismerettani feladványt az eszmék társulásával akarnak az associalisták megmagyarázni és e kísérletükben kénytelenek implicate *mint már eredetileg létezött* praesupponálni olyasmit, mi elméletük szerint csak *fejlődve keletkezik*. Nevezetesen Green szerint az

öntudat már *eredetileg megvan* és időmultával csak mindinkább *kifejlődik*, míg az associalisták tanai szerint az öntudat csak a benyomásoknak hosszabb időn át történő, társulása és összeszövése által *keletkezik*. Locke és utódja szerint a rajtunk kívül lévő tárgy ismeretlen. De ily módon *semmit sem mondhatunk róla*, még azt sem, hogy bennünk benyomást idézhet elő. Ismeretünk csak oly dolgokra terjedhet, melyek más dolgokkal viszonyban vannak, de ismereti relatio egy ismeretlen taggal képtelenség és nem képezheti az ismeret elméletének bármily alapját. Minden érzet csak az által lesz egyedivé, hogy más érzettel viszonyba állíttatik.

«Azonban világos, hogy érzetek (feelings) közti viszonyok csak egy egybevető öntudatra nézve létezhetnek, nevezzük ezt bár érzetnek vagy gondolatnak; ugyanaz egyformán világos oly viszonyokról, melyek az érzetek és az anyagi tárgyak mozgásai vagy alakjai közt fennforognak . . . Mozgás csak oly alanyra nézve lehet mozgás, alak csak oly alanyra nézve alak, mely előtt az előbbinek minden stadiuma, az utóbbinak minden része egyformán jelen van a többi stadiumokkal, részekkel; lehet-e egy ilyen alany más, mint öntudatos?» (379. l.). Szóval a szerzőnek nézete szerint az associalista iskola elmélete szerint a képzetek társulásából csak *képzethalmaz*, de soha egységes egész nem fejlődhetik, ez egységet csak az *öntudat* synthesise adhatja meg. Ismeretünk minden alapját veszíti, ha az Hume és utódjai elmélete szerint csak a képzeteknek egymás után követő *sorából* és nem azoknak *az öntudat által történt egyesítéséből* áll. Akkor ok és okozatról, azonosságról stb.-ről nem szólhatunk. (This feeling, and this, and this infinitum, do not constitute a succession except as held together ad a conscious something else, presens equally to each of them).

Minden tárgy mint viszonylagos fogalom alanyt tételez fel; tárgy, mely nem bizonyos alanyra nézve tárgy, és alany, melylyel nem áll szembe tárgy philosophiai nonsens. Spencer a «manifestations of the unknowable» segítségével, ezen «unknowable»-tól származtatja az öntudatot, de öntudat csak olyasmiből keletkezhetik, mi az öntudattal némi viszonyba jöhet, és nem egy (unknowable) ismeretlenből. Green szerint a kifejezés «manifestation of the unknowable» contradictiot in adjectiv foglal magában. Ugyanazon hibába esik H. G. Lewes.

Legyen még szabad e két helyet a műből idéznem, mely a szerző világnézetét különösen megvilágítja. Egy tárgy (t. i. az ismeretnek tárgya) ténylegesen mindig egy viszony, vagy a viszonyoknak egy csoportja, és az öntudat azon egyedüli medium, melyben viszonyok mi reánk nézve létezhetnek.

Valjon létezhetnek-e ezek másképen, oly hiábavaló kérdés, mintha azt kérdeznők, valjon nőhetnek-e a növények levegő nélkül. Az teljesen igaz, hogy a viszonyok, melyek ismeretünknek tárgyát képezik, nem létesülnek azon tapasztalás által, melyet én vagy más róluk tett, de másrészt ők semmiek, ha ők mint viszonyok nem állanak viszonyban az öntudattal; *különben semmi nehézség e két tételnek egyeztetésében, ha csak nem tételezzük fel, hogy az öntudat csak akkor létesül minden egyes esetben, ha ez vagy amaz ember öntudatra jön.* Hajlandók vagyunk a világról úgy szólni, hogy az az öntudatban visszatükröződik, és ezen metaphora ama tévútra vezet bennünket, *hogy a világot mint létezőt elképzeljük még ha vissza nem tükröződik is.* Felejtjük, hogy, míg a visszatükrözött tárgy többféle más úton áll viszonyban érceinkkel nemcsak visszatükrözése által, *csak az öntudat által létezik egyáltalában számunkra a világ.* De sőt még a «Ding an sich» maga közelebbi vizsgálat után *nem más, mint puszta név, mely a tárgyak közti valamennyi viszonyokat megjelöli, és nem más, mint eme viszonyoknak egybefoglalása az öntudatban . . .»* (487. l.)

Ha az olvasó az első pillanatban e sorok olvasása alkalmával oly hangokat vél hallani, melyek már Berkeley «Of the Principles of Human Knowledge» című műben megzendültek, közelebbi vizsgálatra még Hegel-féle panlogismust is betűzhet ki belőlük. A második idézendő hely így szól: «A viszonyok, *melyek a valóságos tényt (fact) képezik,* viszonyok az öntudat számára, de oly öntudaté, *mely csak részben és megszakítottan a miénk.*

Ha egyáltalában öntudatunk nem volna, lehetetlen volna számunkra a valóság (if it — consciousness — were not ours at all, there could for us be no such thing as reality). Minthogy az öntudat mi bennünk mindig újból kezdődik, a viszonyok, melyek segítségével a valóság érzetét mindig interpretáljuk, soha többre nem jutnak, mint azoknak töredékére, melyek egy teljes és örökkévaló öntudat számára léteznek». (500. l.). Tehát itt is látjuk hogy a valóság =

viszonyok összegével és ezek összege megint = a teljes, örökkévaló öntudattal.

Ugy hiszem a panlogismus eléggé világosan van itt kifejezve.

Éppen most - - Mind XLIII. szám — olvasható, hogy T. H. Green összes műveinek második kötete jelent meg. Tartalma: 1. Lectures on the philosophy of Kant. 2. Lectures on Logic. 3. On the different senses of «Freedom» as applied to Will and to the Moral Progress of Man. 4. Lectures on the Principles of Political Obligation.

Budapest.

Lechner László.

Héber bölcsészeti. *Irtta Spiegler Gyula Sámuel. A szerzőnek minden joga fentartatott. Budapest 1885.*

A historicus századnak, mint korunkat nevezték, valóban sok szüksége van arra, hogy az örökké földre értett, majd két ezred éven át elhelyezkedni nem bírt s a keresztény népek küzdelmeiben a taktust megtartani nem tudó zsidó nép bölcsészete meglelje íróját. Kit ne érdekelne megtudni, hová törekszik e parányi néptöredék a művelődésben; mely eszmék mozgatják? eszméi mely forrásból fakadtak? s hogy az eredet s a törekvés közt mennyi a hűség, a character, a logikai összefüggés? Ma, a midőn a zsidókról még mindig a legellentétesb nézetek jönnek forgalomba; egyfelől az a nézet, mely a zsidóságot a legtisztább ideák szolgálatában állónak mondja, másfelől az a nézet, mely a zsidóban nem lát egyebet a lét keserves harcának legszívósabb és eszközökben nem válogatós megtestesítőjénél, mondjuk ma: érdekes volna megtudni a zsidóság életének hű s kerek vázlatában, melyik nézetnek van igazsága, vagy, mint feltehető, a szélsőségek extravagantiái közt hol lesz az a középút, a mely a helyes vélemény-formálást elősegíti.

A fent címzett műnek abban állna a legfőbb becése, ha a feladatot megközelíthetné. Mert végre is, ha a köztörvény palladiuma alatt szintén egy ezer év alatt megtudtunk élni zsidóinkkal, s ugyancsak a köztörvény palladiumát úgy véljük alakíthatónak, hogy az «ember jogai» minden felekezeti tekintet nélkül mentől tágasabb körre, mentől tisztább fényben kiterjedjenek, lehetetlen, hogy maga az együttélés, az együttműködés közös törekvéseket, közös eszméket ne szült volna köztünk keresztény magyarok s a zsidók közt.

Imé itt van hát két követelmény is, melylyel a fent címzett könyv felé fordulunk: Mi szolgálatot hozott és hoz a zsidóság az emberiségnek? Mi szolgálatot hozott és hoz nemzetünknek? A szolgálatok élén, ha nem holt, de élő népről van szó, törekvés s azt vezérlő eszme áll. Mennyi hát a zsidóságban az emberiségi, — mennyi a nemzeti, — a magyar nemzeti eszme és törekvés?